

УДК: 159.922.63

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/1-233-240

Джумалиева Дж.М.

психология илимдеринин кандидаты, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Качикеев Т.Ж.

психология илимдеринин кандидаты, доцент
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Кожогелдиева К.М.

психология илимдеринин кандидаты, доцент
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

kanmirza@mail.ru

КАРЫЛЫКТЫН ПСИХО-СОЦИАЛДЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Аннотация. Психология илиминин өнүгүшү менен ар бир курактык мезгилдин социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрүн аныктап изилдөө актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Бул макалада карылык мезгилде адамдын психо-социалдык абалын сүрөттөө менен Кыргыз психология илимине маалымат топтолду. Карылык адамды физиологиялык, социалдык, психологиялык жактан алсыздык менен коштолоору белгиленет. Мындай өзгөчөлүк кары адамга көбүрөөк көңүл бөлүп, эмоционалдык колдоо менен күч-кубат болууга мүмкүндүк түзүү маанилүү. Жакын адамдарынын эмоционалдык колдоосу терс абалдардан сактаарын эске салат. Карылык учурда адам айлана-чөйрөдөгүлөрдүн ар бир мамилесине, кыймыл-аракеттерине маани берүү менен кабыл алып жооп берип турат. Ошондуктан көп учурда таарынчаактык байкалып турат. Кары адам жалгыздык, стресс абалдарга сезгич келип, балдарынын өз алдынча болуп, аны эстен чыгарган сыяктуу кабыл алган учурлар болот, бирок аларга болгон сүйүү колдоо болуп турат. Кары куракты толугу менен алсыз мезгил деп белгилөөгө болбойт. Бул учур тажрыйбалуулуктун, акылмандуулуктун, даанышмандыктын жогорку мезгили. Кары адамдын интеллектуалдык деңгээли анын активдүүлүгүнө, башкалар менен болгон мамилелешүүсүнө көз каранды. Өзүн өзү активдештирүүсү интеллектин сакталышына мүмкүндүк берет.

Негизги сөздөр: карылык, курактык өзгөчөлүк, интеллект, мамилелешүү, даанышмандык, эмоционалдык абал, активдүүлүк.

Джумалиева Дж.М.

кандидат психологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Качикеев Т.Ж.

кандидат психологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Кожогелдиева К.М.

кандидат психологических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
kanmirza@mail.ru

ПСИХОСОЦИАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТАРОСТИ

Аннотация. С развитием психологической науки изучение и определение социально-психологических особенностей каждого возрастного периода становится одним из актуальных вопросов. В этой статье, описывая психосоциальное состояние в периоде старости, накопилась информация для психологической науки Кыргызстана. Отмечается, что старость сопровождается физиологической, социальной и психологической слабостью. Такая особенность напоминает о важности больше уделять внимание старому человеку, проявляя поддержку возможностей эмоциональными проявлениями. Напоминается, что эмоциональная поддержка близкими людьми защищает от проявлений отрицательных состояний. В период старости человек отвечает, воспринимая каждое отношение и действие окружающих, определяя их значимость. Поэтому во многих случаях наблюдается обидчивость. Пожилой человек проявляет чувствительность к одиночеству, стрессовому состоянию, поэтому самостоятельность семейных детей создает впечатление, будто они его забыли, но любовь к ним вызывает чувство поддержки. Период старости нельзя сказать полностью слабым возрастом. Это период высокой опытности, мудрости, умственных проявлений. Интеллектуальный уровень пожилого человека зависит от его активности, взаимоотношений с окружающими. Самоактуализация дает возможность сохранению интеллекта.

Ключевые слова: старость, возрастная особенность, интеллект, отношение, мудрость, эмоциональное состояние, активность.

Dj.M. Djumaliev

candidate of psychological sciences, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.

T.J. Kacikeev

candidate of psychological sciences, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.

K.M. Kozhogeldieva

candidate of psychological sciences, professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.

PSYCHO-SOCIAL CHARACTERISTICS OF OLD AGE

Abstract. With the development of psychological science, studying and defining the socio-psychological characteristics of each age period has become a pressing issue. This article, by describing the psychosocial state of old age, provides information for psychological science in Kyrgyzstan. It is noted that old age is accompanied by physiological, social, and psychological

weakness. This characteristic reminds us of the importance of paying more attention to the elderly, demonstrating emotional support for their abilities. It is also noted that emotional support from loved ones protects against the onset of negative states. In old age, people respond by perceiving every attitude and action of those around them, determining their significance. This is why resentment is often observed. Elderly people are sensitive to loneliness and stress, so the independence of their children can create the impression that they've forgotten them, but their love for them evokes a sense of support. Old age isn't a period of complete weakness. This is a period of heightened experience, wisdom, and intellectual acumen. An elderly person's intellectual level depends on their activity and relationships with others. Self-actualization enables the preservation of intelligence.

Key words: old age, age-related characteristics, intelligence, attitude, wisdom, emotional state, activity.

Кары куракка кеген А. Шопенгауэр, улгайган сайын жалгыздыкты жеңил кабыл алып, көнүп калаарын белгилейт, ал тургай карыганда жалгыздыктын артыкчылыгы аң сезимдүү байкалат. Ал эми Н. Ф. Шахматов жалгыздыктын оң жактарын белгилеп, улгайган адамдын обочолонуп, өзүнүн жан дүйнөсүн коргоонун аракети катары жана көз карандысыздыты, комфорт шартты камсыздоочу бирден бир ыкма катары, башкалардын басып алуучулук аракеттеринен сактануунун стабилдүүлүгү деп мүнөздөйт [5].

Карылык жашоонун татаал мезгили катары 75-90 жаштагы курак. Ал бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо коому тарабынан белгиленген. Карылык табыгый биологиялык кубулуш, анын бир катар мүнөздүү белгилери бар. Ал бүтүндөй организмди камтыган процесс болуп, адамдын жекече жана социалдык өзгөчөлүгүн чагылдырат. Карылык жашоонун мыйзам ченемдүүлүгүнө баш ийип, тарыхый мүнөзгө ээ жана бүгүнкү күндө изилденүүчү актуалдуу көйгөй.

Карылык адамдын өмүр жолу менен чектелбейт, ал инсандын жашоосунда сырткы чөйрө менен жекече аракеттенүүсүнүн карылыктын механизминде таасир этиши менен түшүндүрүлөт. Адамдын өмүр жолу, инсандын белгилүү коомдо өнүгүү жана калыптаныш шарты.

Адамдын өмүр жолу, анын ар бир жаш куракта кайталангыс жекече өзгөчөлүгү философия, социология, психология жана башка илимдердин изилденүүчү предмети. Адамдын өмүр жолун анын психологиялык өзгөчөлүгүн совет доорундагы психологдор Б.Г.Ананьев, С.Л.Рубинштейн, Н.А.Рыбаков ж.б. психологдор ачып берген. Алар адамдын өмүр жолу жашоонун багыттуулугу, жашоонун философиясы деген проблемаларды изилдешкен.

Психолог Б.Г.Ананьев белгилегендей “Адамдын өмүр жолу - коомдо инсандын өнүгүүсүнүн калыптанышынын тарыхы”. Анын аныктоосунда адамдын жашоосу конкреттүү доордогу инсандын тарыхы, анын коомдогу иш-аракетинин өнүгүүсү, белгилүү шарттагы коомдук мамилелердин татаал системасынан түзүлөт [2].

Адамдын өмүр жолун түшүндүрүү жашоонун татаалдыгын талдоонун шарты, адам убакытка байланыштуу өзгөрөт, убакыт адамдын өзгөрүшүнүн шарты. Адамдын өмүр жолунда карылык жашаган өмүр менен чектелбейт, ал жашоонун уланышы, бирок жашоо шартка ылайыкташып көнүгүү.

Карылыктын курагы боюнча белгилөөдө көп жактуу кароо зарыл. “Жаш курак”- инсандык социалдык статусу, жашап өткөн курактык жана социалдык тажрыйбасы, анын физиологиялык өзгөчөлүгү менен мүнөздөлөт.

Бүгүнкү күндө илимий берилгендер боюнча карыган адамдардын жашоосун стабилдүү деңгээлде сактоодо практикалык милдеттердин чечилиши негизги орунга ээ. Карылыктын эмгек жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөшү, анын жекече өзгөчөлүгүнө таасир этип ар канда психологиялык абалды пайда кылат. Карыган адамдын эмгек ишмердүүлүгүнүн төмөндөшү каалоосу менен мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы карама-каршылыктын түзүлүш шарты. Эмгектенүүгө умтулган кары адам күчтөн тайганына тез кейийт. Алардын жаңы шартка көнүүсү, айлана-чөйрөдө болуп жаткан өзгөрүүлөрдү кабыл алуусу татаалдашат.

Психологиялык адабиятта карыган адамдын жаңы шартка ылайыкташып көнүүсү 3 аспект менен мүнөздөлөт:

1. Жашоо-шарттын тез өзгөрүшү б.а. социалдык жактан ылайыкташып көнүү татаалдашып, кары адамдар коомдогу өзгөрүүлөрдү кабыл алып өздөштүрүүдө кыйналышат. Мурдагы жашоо-шартты сактоого умтулушат.

2. Социалдык багытта коомдо, үй-бүлөдө жаңы шартка көнүү татаалдашат. Пенсияга чыгып иштебей калуу, акча каражаттын азайышы, карым-катнаштын чектелиши белгиленет. Мындай абал карыган адамдарга балдарынын эмоционалдык жакшы мамилесине муктаж болуп, айлана-чөйрөдөгүлөрдүн көңүл буруусун талап кылат.

3. Чөйрөнүн өзгөрүшү азыркы учурдагы социалдык экономикалык жана нравалык шарт кары адамдардын психологиялык абалына терс таасирин тийгизет. Мурда калыптанган коомдук мамилелердин системасы жаңы шартка шайкеш келбейт. Кары адамдардын жашоосунда көптөгөн өзгөрүүлөр байкалат, үй-бүлөдө балдарынан бөлүнүп жалгыз калышы, жашоодо күч-кубатынын начарлашы анын жашоого болгон кызыкчылыгынын төмөндөшүн пайда кылат [5].

Демек картайганда “адам-чөйрө” системасы өзгөрөт. Адамдын мүмкүнчүлүгүнүн төмөндөшү жашоо шартына таасир этет. Эмгектенүү убактысы чектелет же пенсияга чыгып иштебеген учурда психикалык абалы татаалдашат. Карылык татаал өтүүчү жараян бул куракта ден-соолугуна, жашоо шартка карым-катнашка байланыштуу пайда болгон көйгөйлөр кары адамдан жаңы шартка көнүүдө жогорку жөндөмдүүлүктү талап кылат.

Ден-соолугу начарлаган кары адам, өзүнүн абалына нааразычылыгын билдирип, ишенимсиздиги күчөп, “азыркы” жашоонун балдарынын мамилесине байланыштуу кабыл алат. Карыган адамдарда көптөгөн кыйынчылыктар түзүлөт “мурунку” жана “азыркы” жашоонун кескин айрымаланышы, иштебей үйдө отуруп калуу, карым-катнаш түзгөн чөйрөнүн чектелиши, үй-бүлө мүчөлөрү менен өз ара мамиленин татаалдашы психологиялык татаал кырдаалды жаратат. Бул куракта эмгектенүү убактысы жана ишке болгон жөндөмдүүлүгү төмөндөйт. Карыган адам өзүнүн тез чарчоо абалына нааразылыгын белгилейт, көп сүйлөйт, өзүнө башкалардын назар салуусун талап кылат, сараңдык, сактык байкалат. Үй-бүлөдө, социалдык чөйрөдө “жеке бийликте” жашаган кары адам балдары жана неберелери менен түзүлгөн өз-ара мамиледе өзүнүн жашап жаткан мезгилин баамдап кабыл алып жөнгө салууда кыйынчылыктар түзүлөт [6].

Карылыктагы негизги стрессор жашоо шарттын өзгөрүшү, активдүү эмгектенүүнүн чектелиши, жалгыздык ж.б. турмушта түзүлгөн кырдаал. Жалгыздыктан ар кандай психологиялык абал айрым кырдаалда коркунчтуу пайда кылат, экинчи түрү өз алдынча жашап башкалардын кийлигишүүсүн жактырбайт. Социалдык жана экономикалык жактан пайда болгон кыйынчылыктар кары адамдарда стресс абалынын түзүлүш шарты. Кары адамда балдарынын келечеги өзүнүн тагдыры үчүн тынчсыздануу анын ден соолугун начарлатат. Стресс кары адамда тез чарчоо, капалануу, өзүн алсыз сезүү сыяктуу психологиялык абалды

пайда кылат. Алардын айрымдарында өзүн-өзү контролдоо төмөндөйт, майда иштерге кабатырлануу байкалат. Кары адамдын ички абалындагы мындай өзгөрүүлөр таанып билүү процесстеринин: кабыл алуунун, эстин, ой процесстеринин, кептин өзгөчөлүгүнө таасир этип, кары адамдардын бири-бирине окшоштугу байкалгансыйт. Мындай өзгөчөлүктү кары адамдарда толук бойдон тиешелүү деп белгилебестен муну жекече-типологиялык өзгөчөлүк катары түшүнүү маанилүү [5].

Адам карыган куракта көптөгөн иш-аракеттерди аткарууга умтулат. Кездешкен кыйынчылыктарды жеңүүдө өзүнүн биологиялык жактан мүмкүнчүлүгүнүн чектелгенине карабастан, иш-аракетте активдүүлүгүн сактоого аракеттенет. Мындай психологиялык абалдын пайда болушу, картайганда физиологиялык, психологиялык, социалдык кырдаалдын өзгөрүшүнө таасир этип, жашоонун коомдук маанилүүлүгүн аныктоонун шарты боло алат.

Айрым учурда карылык кандайдыр бир белгилүү убакытка токтоп калгансып (жай өткөндөй) же тескерисинче тез өткөнсүйт. Кадыресе карылык акырындык менен жай өтүүчү жараян, эч убакта карыган куракта белгилүү датаны өткөрүү менен чектелбейт.

Психологиялык изилдөөлөрдө белгилегендей жаштарга салыштырмалуу кары адамдар бири-биринен олутту түрдө айрымаланат. Жашоодо көп нерсени башынан өткөргөндүктөн, бир учурда жагымсыз эмоционалдык абалда, же тескерисинче кубануу, балдарын жакшы көрүү сезиминде болушат. Кары адамдардын бири карылыкты сезбегенсип, талыкпай эмгектенип жашаса, экинчиси даанышман, насаатчы болот, үчүнчүсүнүн жеке өзгөчөлүгү календардык жаш курагына дал келсе, кары адамдардын төртүнчү тобу психологиялык курактык мезгилден эрте картаят [3].

Чындыгында кары адам он, он беш жыл мурунку убакыттагыдай абалын сактай албагандыктан, айлана-чөйрөдөгүлөрдүн этият, сый мамилесине, аны түшүнө билүүсүнө муктаж. Ошондуктан сый көрбөгөн кары өзүнүн абалын туюп, жагымсыз жагдайда жашынан эрте карыйт.

Кыргыз элинде “Карыган киши тапдоодогу куш”, -деген макалы өзгөчө психологиялык абалды мүнөздөйт. Кары адамдын бакубат, ден-соолукта жашоосу үй-бүлөдөгү мамилелердин системасы, түзүлгөн психологиялык абал менен аныкталат.

Үй-бүлөнүн, жакын адамдардын урматына ээ болуп, төрдө отурган кары адам эки-үч муун менен бирге жашап, өзүнүн турмуш тажрыйбасынын зарылчылыгын сезгенде, жашоодон канааттануу алат, мындай психологиялык абал жашоонун уланышынын шарты. Мындай мамиле кыргыз элинин улуттук каада-салтына өзгөчө белгиленген. Үй-бүлөдөгү мындай шарттын түзүлүшү, картаюуну жөнгө салуунун каражаты болот.

Кары адамдын ар кандай шартка ылайыкташып, көнүүсү татаалдашат. Алар үй-бүлөдөгү айрым жаңылануу, өзгөрүүнү көп жактыра бербейт, ага кыйынчылык менен көнүшөт.

Картайганда эмоционалдык сферада өзгөрүү байкалат, сый-мамилеге өзгөчө көңүл буруп, өздөрү үчүн башкалардын кам көрүүсүнө муктаж.

Кары адамдардын социалдык чөйрөсүнүн тарып, жакын адамдар, достору, туугандары менен карым-катнаштын чектелиши алардын психологиялык абалына таасир этет. Кадыресе жашаган кары адам, бош убактысын кандайдыр бир ишти аткарууга багыттаса, мындай социалдык фактор карылыктын жагымдуу жагдайда өтүшүнүн шарты болот. Карылыктын өтүшүнө терс стрессор таасир этет.

Жалгыздык, жашоонун максаттуу багытталбагандыгын, бош убакытта кандайдыр бир ишти атаруу белгиленбегендиги, балдарынын кароосуз калтырышы, жакын адамдардан көңүл

калуу, кары адамда депрессия абалын пайда кылып, кары адам өз тагдырына баш ийип, карылыктын өтүшүндө паталогиялык өзгөрүүлөр байкалат. Айлана-чөйрөдөгү адамдар менен карым-катнаштын чектелишинин натыйжасында, кары адам жалгыздыкты сезип, өзү да башкалар менен мамиле түзүүгө умтулбайт. Жаш үй-бүлөнүн кары адамдардан бөлөк жашоосу, жалгыз калуу психологиялык абалына терс таасир этет.

Жашоонун материалдык жактан жетишсиздиги, үй-бүлөдөгү чыр чатак же балдарынын бөлүнүп кетиши кары адамдарды “Невротикалык бузулууга” алып келет. Жаш курагына ылайык карылыктын пайда болушу айрымаланат. Адамдар карылыктын пайда болушуна ар башка мамиле жасашат.

Жаштыктын өткөнүнө ынанып, карылыкка ылайыкташып жашоо, татаал өтүүчү жараян, өзүнүн жаш курагында жаңы шартта аброюн сактап, жакын адамдарга залакасын тийгизбей, даанышмандык менен жашооуу каалоо кары адамдарды тынчсыздандырат. Кары адамда, канткенде иш жөндөмдүүлүктү, ден-соолукту сактап, бакубат жашоону аң-сезидүү багыттап, жөнгө салууга болот деген суроолор пайда болот. Карылык көрүнүшү боюнча ар башка.

Карылыкты күтө билген адам айлана-чөйрөдөгүлөр менен инсандык мамилени багыттап жөнгө салып жашына жараша жүрүм-турумду контролдоп багыттайт. Мындай кары адамдар жекече өзгөчөлүгүн сактап жалгыздыкты сезбей, жаштар менен ишкер мамиледе болуп активдүүлүгүн чагылдырып балдарына, башка адамдарга өзүнүн түйшүгүн салбайт. Кары адам терс эмоцияны, стресс абалын, сүйүү жана кубаныч сезимдерин башынан өткөрүп өмүр жолунда инсан катары калыптанышат. Психологиялык изилдөөлөр белгилегендей оптимисттик көз караш, жакын адамдардын сыйлашуусу, сүйкүмдүү мамилеси кары адамдардын жашоосунда маанилүү. Картайганда психиканын саламаттыгы өзгөчө мааниге ээ. Конфуций мурас кылгандай үч төрт муун бир үй-бүлөдө жашап, кары адам төрдөн орун алып, сый урматка ээ болууну, алардын турмуштук тажрыйбасына, кеңешин кийинки муундун кабыл алышы карылардын жашоосунда түзүлгөн жагымдуу жагдайды жаратат.

Бактылуу карылыкка ээ болуу, жүрүм-турумду чыдамкайлык менен “жылмалоо” жашоонун активдүүлүгүнө жана ишмердүүлүккө байланыштуу. Адамдардын ички дүйнөсү, мурунку тажрыйбасы, билимдердин жыйындысы, жеке өзгөчөлүгү, жүрүм-туруму карылардын психологиялык абалын чагылдырат.

Белгиленген факторлор кары адамды интеллектуалдык мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Карылыктын камсыз болуусу: кары адамдарда кайраттуулукту, чечкиндүүлүктү жана акылмандыкты пайда кылат. Бул тарыхый айтылган ой.

Мындай социалдык фактор адамдын интеллектуалдык деңгээлин сакталышына таасир этет.

Демек кары адамдардын активдүү жашоосун камсыз кылган каражаттар белгиленүүгө тийиш. Мындай каражаттарынын бири эмгек, ал ден соолукка таасир этип, карылыктын эрте башталышынан сактайт. Эмгекти адамдын жашоо шарты катары турмуштун жол жобосунан бөлүп кароого болбойт. К.М.Кожогелдиева оюндун адамдын жашоосундагы орду жөнүндө сөз козгоп, анын кайсы гана куракта болбосун максаттуу колдоно билсе эффективдүү каражаттын бири болоорун белгилейт. Улгайып калган куракта да анын функционалдык таасирлери аныкталып турат. Инсанга физикалык, интеллектуалдык, эмоционалдык чөйрөсүн толуктайт. Адамдын чөйрө менен болгон гармониясын бекемдейт. Оюндун бул өзгөчөлүгүн Гросс терең изилдөө менен далилдей алгандыгын К.М.Кожогелдиева эске салат [7].

Кары адам өндүрүштө, коомдук мекемелерде жөн гана насаатчы катары эмгектенип болгон мүмкүнчүлүктөрүн жумшап, коомдогу адамдар менен карым-катнаштын системасын сактайт. Кары адам өзү өздөштүргөн жашоонун ыгына жана жашоо тажрыйбасына таянып, турмуштук татаал милдеттерди чечип, карылыкты активдүү жашоо жараяны катары кабыл алат. Карылыкты табыгый кубулуш катары карап, адам ден-соолугун сактап, өзүнүн жүрүм-турумун сактап, контролдоп, жаштар үчүн насаатчы катары үлгү болууга милдеттүү. Кары адамды ар кандай кырдаалда өзүнүн кыраакылыгына жана акылмандыгына таянып убакыттын талабын баамдап жашоонун жөнгө салууга аракеттенүүсү, карылык куракта жашоону аң-сезимдүү багыттоонун шарты катары белгиленет.

Мындай адамдар ой-жүгүртүүнүн деңгээли, кругозорунун кеңдиги, аң-сезимдүүлүгү, башкаларга жасаган этият мамилеси жоопкерчилиги сыяктуу көптөгөн баалуу сапаттары менен башка карылардан айрымаланат. Интеллектуалдуу өнүккөн кары адамдардын арасында дени сак, таланттуу кары адамдар аз эмес, алар ишке активдүү катышып көпчүлүк катары жашайт. Бирок, 50 жаштагы тынчы жок “карыларга” караганда өздөрүнүн турмушу, кайгы, кубанычы жөнүндө аз айтышат, аларга чечкиндүүлүк, ишенимдүүлүк, кайраттуулук, акылмандуулук, айкөлдүүлүк мүнөздүү.

Карылыкты табыгый кубулуш катары карап, кары адам ден-соолугун сактап, өзүнүн жүрүм-турумун контролдоп, жаштар үчүн насаатчы катары үлгү болууга милдеттүү, кары адам ар кандай кырдаалда өзүнүн кыраакылыгына, акылмандыгына таянып убакыттын талабын баамдап жашоону жөнгө салууга аракеттенүүсү зарыл. Демек карыган адам өздөштүргөн жашоонун ыгына жана турмуш тажрыйбасына таянып, турмуштук татаал милдеттерди чечип карылыкты активдүү жашоо жараяны катары кабыл алат. Карылык жашаган өмүр жаш менен чектелбейт, ал жашоонун уланышы, бирок жашоо шартка ылайыкташып көнүү жөндөмдүүлүгүнүн өзгөрүшү мүмкүн. Карыганда интеллектуалдык жөндөмдүүлүктү жашоонун булагы катары багыттап “баккан” адамдардын жашоо турмушунда баалуу инсандык сапаттар сакталат. Мындай кары адамдар каада-салтты күтүп, нуска сөздүү, акылман кыраакы келет [4].

Интеллектуалдык жактан өнүккөн даанышман адамдарда пайда болгон социалдык кызыгуу “Мен адаммын” түшүнүгүнө таянып, коомдук укугун жана милдеттерин башкалардын милдеттери менен бирдей белгилеп, максатына жетүүдө, жалпы эмгек жөндөмдүүлүктү узак убакытка сактоо, жаттоого умтулуунун негизги көрсөткүчү сыяктуу өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт. Тажрыйба жана даанышмандык убакыттын аткарган функциясы. Интеллектуалдык өнүккөн адамдар үчүн “өмүргө жылдарды кошуу” зарыл, анткени адамдын жашаган өмүр жолу эмгектин үзүрү менен аныкталат. Эмгек адамдын өмүр жолу, анын чыгармачылык ой-чабыты, өмүрүнүн багыты, максаты, иш-аракетинин мотиви, кызыгуусу, керектөөсү ж.б. өнүгүүнүн интеллектуалдык калыптандырууга өбөлгө түзсө, аны ишке ашырууда эмгек, узак жашоого өбөлгө түзөт деген көз караш белгиленет.

Адабияттар:

1. **Абрамова, Г. С.** Возрастная психология: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2010. – С. 774–792.
2. **Ананьев, Б. Г.** Психология и проблемы человекознания. – М. – Воронеж: Изд-во МГУ; МОДЭК, 1996.
3. **Джумалиева, Ж. М., Кожогелдиева, К. М.** Курактык өнүгүү психологиясы: окуу куралы. – Бишкек, 2008. – С. 251–258.

4. **Джумалиева, Ж. М.** Инсандык өнүгүүнүн калыптанышы, психологиялык өзгөчөлүктөрү. – Бишкек, 2016. – С. 12–86.
5. **Ильин, Е. П.** Психология взрослости. – СПб.: Питер, 2012. – С. 312–372.
6. **Сапогова, Е. Е.** Психология развития человека. – М., 2001. – С. 374–421.
7. **Кожогелдиева, К. М., Омуралиева, М. Р.** Психологические аспекты игры в жизнедеятельности человека // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. – 2025. – № 2/3. – С. 305–310.